

V. RYBAKOVIENĖ

ETIKOS ATSIKIRADIMO SENOVĖS GRAIKIJOJE SOCIALINĖS PRIELAIIDOS

Senovės Graikijos etinė mintis yra pastovus mokslinių tyrinėjimų objektas. Tai problematikai neliko skolingos ir „Problemos“¹. Tačiau, nagrinėjant Senovės Graikijos moralės filosofiją, paprastai mažiau vietos skiriama jos atsiradimo socialinių prielaidų aiškinimui. O ši problema yra svarbi ne tik istoriniam tyrinėjimui, bet ir šiuolaikinei etikai. Pavyzdžiui, šiuolaikinė pozityvistinė tradicija etikoje, remdamasi moralės kalbos lingvistine bei logine analize, daro išvadą, kad vertybiniai sprendiniai negali logiškai išplaukti iš faktinių prielaidų, kad egzistuoja neperžengiama riba tarp fakto ir vertybės, tarp to, „kas yra“, ir to, „kas turėtų būti“. Kitaip sakant, kvestionuojama pati moralės normų bei principų mokslinio aiškinimo galimybė.

Tačiau, marksistinės metodologijos požiūriu, jeigu moralės išraiškos formų analizė yra nepakankama panašioms problemoms spręsti, tai ją turi papildyti tose formose slypinčio moralės turinio analizė². Šia prasme ypač dėkingas yra tas visuomenės istorijos etapas, kada prasidėjo pačių vertybinių sprendinių išsiskyrimo iš faktinių procesas, kada formavosi pati moralė, kaip tam tikras visuomeninių santykių reguliavimo būdas.

Nagrinėjant moralės išsiskyrimą iš pirmyktės visuomenės papročių, moralės normų teorinio pagrindimo būtinumą, reikia remtis bendru marksistinės filosofijos metodologiniu principu, kad „materialinio gyvenimo gamybos būdas sąlygoja socialinį, politinį ir dvasinį procesus apskritai“³, kad „sąmonė [das Bewußtsein] niekuomet negali būti kas nors kita, kaip įsisąmoninta būtis. . .“⁴

¹ Žr. Rickevičiūtė K. Sokratas ir asmenybės formavimo problema.— „Problemos“, 1968, 2; Kalenda Č. Moralės vaidmuo antikinėje visuomenėje.— „Problemos“, 1972, 2(10); Stoškus K. Principų konfliktas filosofų diskusijose.— „Problemos“, 1974, 1(13).

² Žr. Kapačiauskienė D. Moralumo sąvokos socialinis turinys ir jo raida.— „Problemos“, 1973, 1(11), p. 6.

³ Marksas K. ir Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomis, t. I. V., 1949, p. 304.

⁴ Marksas K. ir Engelsas F. Vokiečių ideologija. V., 1974, p. 20.

Tas principas taikytinas ir moralės normų bei etinės problematikos formavimosi tyrinėjimui. Pati moralė, kaip visuomeninės reguliacijos būdas, išsiskiria ir vystosi istoriškai, o nėra kažkas duota nuo žmonių visuomenės egzistavimo pradžios⁵. Pirmykštės bendruomenės socialinių santykių reguliavimui moralė (šiuolaikine šios sąvokos prasme) dar nereikalinga. Pirmykščio žmogaus santykį su bendruomene reguliavo papročiai.

Specifinis papročio, kaip socialinių santykių regulatoriaus, požymis tas, kad juo nustatyta socialinė tvarka suvokiama kaip vienintelė teisinga, vienintelė galima. Kitaip tariant, paprotyje sutapatinama tai, kas yra, su tuo, kas turėtų būti. Moralėje tokio sutapimo jau nėra. Moralėje egzistuojanti tvarka niekada nėra nei vienintelė, nei geriausia. Moralė postuluoja idealą, idealią tikrovę, kurią būtų galima priešpastyti empirinei tikrovei. Todėl suprantama, kodėl pirmykštės bendruomenės socialinius santykius reguliavo papročiai.

Žemas gamybinių jėgų išsivystymas sąlygojo bendrą gamybą bei vartojimą. Tikrasis žmonių veiklos subjektas buvo visa giminė, o ne atskiras individas. Žmogaus veiksmai vertinami pagal tai, kiek jie palaiko giminės egzistavimą.

Kadangi atskiro individo veiksmai yra griežtai determinuoti, tai šis socialinis būtinumas išreiškiamas tokiomis pat besąlygiškomis socialinėmis normomis — papročiais. Todėl paprotyje tapatinama „kas yra“ ir „kas turėtų būti“. Žmogaus veiklos vertinimas tapatinamas su tiesiogine praktine jo veikla, su technologiniu jos tikslingumu.

Klasinės visuomenės atsiradimas pakeitė individo santykį su visuomene. Visuomeninis darbo pasidalijimas bei mainai išardo pirmykštę bendruomenę, kaip bendrai gaminantį ir bendrai vartojantį kolektyvą. Produktų skirstymo ir vartojimo prielaida tampa nuosavybės teisės institutas. Individai pradeda santykiauti vienas su kitu kaip privačių teisių turėtojai. Atskiras individas vis labiau atsipalaiduoja nuo tiesioginės visuotinės kolektyvo globos, prasiplečia jo veiksmų laisvė, jų alternatyviškumas.

Individo išsiskyrimą iš visuomenės lydėjo socialinė žmonių diferenciacija. Žmogaus darbu tapus mainų objektu, susidarė galimybė socialiniam išnaudojimui, klasėms atsirasti.

Atsiradus žmonių socialinei individualizacijai ir diferenciacijai, visuomenei, kad ji galėtų funkcionuoti kaip vieningas kolektyvas, reikalingi vienijantys pagrindai. Tačiau klasinėje visuomenėje bendras interesas neišplaukia tiesiogiai iš privačių individo interesų. Visuomenė yra tik instrumentas, kuriuo realizuojamas individualus interesas. Visuomeninis ir asmeninis interesas ne tik nesutampa, bet ir prieštarauja vienas kitam. Tokiomis sąlygomis visuomenės interesą turi saugoti išorinė individo atžvilgiu jėga. Tokia pirma išorinė jėga tampa valstybė.

⁵ Зг. Дробницкий О. Г. Понятие морали. М., 1974, с. 15.

Valstybės buvimas daro neįmanomą vienareikšmišką paprotinį žmonių veiklos vertinimą. Žmogus tarsi suskaldomas į politinį žmogų, išreiškiantį visos visuomenės interesus, ir į privatų žmogų, turintį privačius, egoistinius interesus. Todėl žmogus vienaip vertinamas kaip visuomenės narys ir kitaip — kaip privatus asmuo. Privati žmonių gyvenimo sritis tampa moralinio vertinimo objektu.

Nors moralės sritis apsiriboja žmonių asmeniniu gyvenimu, ji nepraranda socialinio pobūdžio. Moralės normos, nors ir būdamos labai abstrakčios, slepia savyje klasinį interesą. Todėl jos yra išoriškos atskiro individo atžvilgiu. Moralėje neišvengiamai atsiranda nesutapimas tarp to, kas yra, ir to, kas siektina, atsiranda moralinio auklėjimo poreikis, žmogaus idealaus elgesio supratimas. Tokių požymių neturi paprotinis visuomeninių santykių vertinimas. Kadangi moralės normos tiesiogiai neišplaukia iš praktinės žmonių veiklos, tai jos turi būti teoriškai pagrįstos. Todėl susidaro objektyvios prielaidos etinei problematiškai susiformuoti.

Suprantama, konkretus etinės problematikos objektyvių prielaidų formavimasis atskirose šalyse yra gana įvairus. Bendra teorinė tikrovės rekonstrukcija netenka prasmės, jeigu mes jos nesiejame su atskirų šalių socialine praktika. Tokia rekonstrukcija yra tik priemonė realiems procesams suprasti.

Ilgą laiką Senovės Graikijos etinė mintis buvo glaudžiai susijusi su filosofine problematika. Pirmieji mąstytojai, kurie pradėjo tiesiogiai domėtis moralės klausimų teoriniais aspektais, buvo sofistai.

Sofistų domėjimasis etikos problemomis nebuvo atsitiktinis. Jis išplaukė iš bendros pažinimo proceso pažangos, o svarbiausia — iš tų socialinių poslinkių, kurių ištakos siekia laikotarpį, aprašytą Homero „Iliadoje“ ir „Odisejoje“ ir vadinamą homeriškuoju.

Homeriškasis laikotarpis įdomus tuo, kad jis apima gentinės-gimininės santvarkos irimą ir naujų, klasinių, santykių formavimąsi. Gimininės santvarkos irimas susijęs su toli pažengusiu darbo pasidalijimu, visuomenės socialine diferenciacija. Homero kūryboje jau randame gana spalvingą žmonių individualaus išsivystymo gamą. Čia — karaliai ir vadaai, kariai ir piemenys, elgetos ir vergai. Tokia padėtis teikia tam tikrų alternatyvų individualiam žmonių vystymuisi: „Žmonės visokie juk būna: viens tą yr pamėgęs, kits kitą“⁶.

Nors Homero laikotarpyje asmenybės išsivystymas pažengęs gana toli, tačiau individas dar glaudžiai susijęs su gimine bei gentimi. (Ne veltui, pavyzdžiui, „Iliadoje“ Nestoras įtikinėja kariuomenę susiskirstyti pagal fratrijas.) Kolektyvo primatas individo atžvilgiu pasireiškia visų pirma tuo, kad individas turi pateisinti savo veiksmus tam tikrų socialinių funkcijų atlikimu. Todėl Homero poemose žmogaus veiklos verti-

⁶ *Homeras. Odiseja. V., 1964, p. 253.*

nimas siejamas su atliekamomis socialinėmis funkcijomis. Reikia turėti tam tikrų savybių, kad galėtum būti karaliu, kariu ar piemeniu. Todėl čia neretai žmogui apibūdinti vartojami tokie terminai, kaip autoritetingas, drąsus, teisingas. Nėra veiksmo, kuris būtų doras apskritai — vieno socialinio vaidmens dorybė skiriasi nuo kito socialinio vaidmens dorybės. Karaliaus dorybė — vadovavimas, karaliavimas, kario — drąsa, žmonos — ištikimybė ir t. t. Žmogus yra geras, jeigu jis turi ypatingą ir specifišką dorybę.

Kitas svarbus homeriškosios visuomenės bruožas tas, kad čia dar nėra aiškios ribos tarp žmogaus ypatingos veiklos ir tos veiklos moralinio įvertinimo. Klausti, ar žmogus yra geras,— vadinasi, klausti, ar jis yra drąsus, karališkas ir t. t. O atsakymą į tai duoda pats žmogaus veiksmas, t. y. konstatavimas, ar sėkmingai jis kariavo, valdė ir pan. Žinoma, toks žmogaus apibūdinimas iš dalies liečia ir ateitį: vienoks ar kitoks žmogaus vertinimas nusako, ko iš jo galima tikėtis. Taigi Homero poemoje žmogaus priklausomybės nuo bendruomenės, paprotinio socialinių santykių normavimo požymis yra tas, kad teigiamas ar neigiamas žmogaus vertinimas siejamas su sėkmingu ar nesėkmingu jo ypatingų funkcijų atlikimu, netgi neatsižvelgiant į aplinkybes, kurios gali padėti ar trukdyti žmogui veikti.

Taigi Homero poemose dar nėra aiškios ribos tarp to, kas yra, ir to, kas turėtų būti, kitaip sakant, visuomeninių santykių normavime dominuoja paprotinis, o ne moralinis aspektas, žmogaus elgesio vertinimas mažai skiriasi nuo technologinio jo veiklos tikslingumo. Kadangi tuometinis gamybinių jėgų lygis reikalavo iš žmogaus daug fizinių pastangų, tai ir etinis pradai tiesiogiai siejamas su fizinėmis žmonių savybėmis (fizine jėga, drąsa, vyriškumu). Pavyzdžiui, Homeras daug rašo apie drąsą, tačiau tai yra ne tiek moralinis, kiek fizinės jėgos ir prigimtinio temperamento apibūdinimas⁷. „Moralė“ čia dar nėra grynai vidinis žmogaus balsas, jo vidinės (I. Kanto prasme) pareigos, atsakomybės jausmas.

Tačiau tokia daugiau ar mažiau stabili patriarchališka socialinė sandara pradeda irti. VI—V šimtmečiai p. m. e. Senovės Graikijos istorijoje buvo didelių socialinių pakitimų laikotarpis. Tai buvo gana greita transformacija iš agrarinio tipo monarchijų į komercinio ir industrinio tipo demokratines (vergvaldine šios sąvokos prasme) valstybes. Ši transformacija buvo susijusi su prekybininkų, amatininkų, smulkių žemvaldžių kova prieš senąją aristokratiją. Drauge buvo griunamos ir senosios socialinės bei religinės tradicijos, socialinio gyvenimo formos. Pastarosios iro ne vien dėl to, kad mainuose pinigai reiškė daugiau, negu aristokratinė prigimtis, kad susirinkimuose, teismo bylų nagrinėjimuose, rinkimuose į atitinkamas tarnybines pareigas kilmė nebuvo lemiamas dalykas. Svarbiausia yra tai, kad mainuose žmonės gali būti traktuojami

⁷ Зг. Лосев А. Ф. Гомер. М., 1960, с. 176.

mi kaip daugiau ar mažiau lygūs pirkėjai ir pardavėjai, o tai sudaro galimybę vertinti žmogų, neatsižvelgiant į jo atliekamas socialines funkcijas.

Jei Homero laikais tokios žmogaus savybės, kaip drąsa, fizinė jėga, vyriškumas, gudrumas ir kt., buvo svarbi socialinės santvarkos egzistavimo sąlyga, tai vėliau tos pačios savybės įgijo ardomąjį poveikį. Irsiant ankstesnėms formoms, iškilo bendresnio pobūdžio klausimas: kokios žmogaus savybės labiausiai vertinamos? Šis klausimas darėsi aštresnis, kai senovės graikai, prasidėjus Persijos invazijai, kolonizacijai, įsigalėjus prekybai bei kelionėms, įsitikino, jog skirtingos tautos turi skirtingus papročius, skirtingas moralės normas. Drauge iškilo kitas klausimas: ar yra skirtumas tarp gėrio supratimo atskirose valstybėse ir gėrio apskritai? Ar tam tikra moralės norma yra tik vietinės, ar universalios, bendražmogiškos reikšmės paprotys? Su tuo siejosi dar vienas klausimas: ar aš galiu laisvai pasirinkti savo elgesio taisykles, ar, priešingai, jos nepriklauso nuo mano pasirinkimo?

Taigi, žlungant gimininei santvarkai ir tradicinėms socialinio gyvenimo formoms, o drauge žmogaus vertinimui pagal jo socialines funkcijas, vis labiau pradeda ryškėti skirtumas tarp faktinio žmogaus veikimo ir jo moralinio vertinimo, tarp to, kas yra, ir to, kas turėtų būti, t. y. iškyla moralės problema. Ankstesnė filosofinė ir mitologinė mąstysena, gamtos dėsnių griežtai neskyrusi nuo moralės dėsnių, nepajėgė atsakyti į minėtus klausimus. Reikėjo teorijų, nagrinėjančių moralės problemas, aiškinančių, ką reiškia gyventi gerai (t. y. naudingai) mieste-valstybėje.

Polių institutų pagrindas buvo vergoviniai gamybiniai santykiai. Sunkus vergų darbas leido laisviesiems žmonėms gyventi labiau privilegijuotomis sąlygomis, užsiimti amatais, prekyba, vystyti mokslą, dalyvauti politiniame gyvenime. Dėl nedidelės miesto-polio teritorijos bei mažo gyventojų skaičiaus asmeninis ir visuomeninis gyvenimas daugeliu požiūrių buvo neskiriami, laisvojo graiko žmogiškosios dorybės neretai buvo ir jo pilietinės dorybės.

Viena iš prielaidų sėkmingos socialinės karjeros mieste-valstybėje buvo pasisekimas viešuose miesto forumuose, susirinkimuose, teismuose. Tačiau toks pasisekimas buvo įmanomas tik tuo atveju, kai individas laikėsi normų, papročių, kurie neišplaukė tiesiogiai iš jo interesų, o buvo priimti valstybėje. O kiekviena valstybė turi savas konvencijas, savas normas⁸. Vadinasi, norint paveikti klausytojus, reikia išmokti tų normų. Taigi moralumas, dorybė pasidaro tartum amatas, kurio galima išmokti — štai naujas požiūris, kurį pirmieji išreiškė sofistai. Šioje koncepcijoje jau yra išreikšta mintis, kad individo interesas ir socialinės normos nėra tie patys dalykai, kitaip sakant, egzistuoja individo ir visuomenės santykio problema. Ši problema dar labiau išryškėja prigimtinio ir konvencinio žmogaus priešpastatyme, kurį randame sofistų mokyje. Žmogus, kuris gyvena tam tikroje valstybėje ir prisitaiko prie

⁸ Зг. *Маковельский М. Ю. Софисты*, вып. I. Баку, 1940, с. 12.

jos standartų, yra konvencijos padarinys. Tačiau už kiekvieno konvencionalaus žmogaus slepiasi prigimtinis žmogus, kuris esančias moralės normas gali priimti arba atmesti. Nejučiomis dedant lygybės ženklą tarp konvencijos ir moralės, prigimtinis žmogus buvo sutapatintas su ikimoraliniu žmogumi. Prigimtinis žmogus neturi jokių moralės standartų, jis laisvas nuo visų suvaržymų⁹.

Žmogaus skirstymas į prigimtinių ir konvencinių-socialinių turi ilgą tradiciją Europos socialinės minties istorijoje. Joje dominuoja keli pagrindiniai motyvai. Prigimtinis žmogus paprastai laikomas agresyviu, godžiu, egoistu. Todėl moralės būtinumas kildinamas iš neišvengiamo kompromiso tarp prigimtinių žmogaus noro pulti kitus ir to paties žmogaus baimės būti užpultam. Abipusis suinteresuotumas priverčia nustatyti tam tikras sąlygas agresijai ir godumui slopinti. Vienos iš tų taisyklių priklauso moralės, kitos — teisės sričiai.

Bendra šių teorijų idėja yra ta, kad prigimtinis žmogus yra pirminis, pradinis, o jo konvencinis-socialinis gyvenimas chronologiškai ir logiškai yra antrinis, išvestinis.

Šis žmogaus skirstymas į prigimtinių ir socialinių iš esmės yra realių socialinių procesų ideologizuota išraiška. Klasinėje visuomenėje bendrą interesą palaiko ne tik tiesioginė išorinė prievarta, t. y. valstybė, bet ir įvairūs ideologiniai principai bei normos (jų tarpe moralė). Vadinosios prigimtinių žmogaus savybės taip pat yra tam tikros visuomenės nario savybės.

Sofistų prigimtinių žmogaus pagrindiniai interesai yra socialinės galios įgijimas ir malonumas¹⁰. Siekdamas šiuos interesus realizuoti, jis turi susirinkimuose įtikinti klausytojus. Vienas iš pagyrimų oratoriui buvo jo laikymas galinčiu įtikinti auditoriją tuo, ko jis pats gerai nežino (sofistas Gorgijas Platono lūpomis teigia, kad Temistoklis ir Periklis, nebūdami nei karo inžinieriai, nei jūrininkai, sugebėjo įtikinti atėniečius statyti gynybos įrengimus¹¹). Retoriką sofistai pateikia kaip etiškai neutralią techniką, kuri gali būti panaudota ir teisingiems, ir neteisingiems tikslams. Ši sofistų pozicija pagrįsta prielaida, kad nėra jokio objektyvaus kriterijaus dorybei ir teisingumui apibrėžti.

Tačiau ši sofistų pozicija turi savo silpnų pusių. Moralinę reliatyvizmą sofistai sieja su bendroju reliatyvizmu pažinimo teorijoje (pirminkime garsųjį Protagoro posakį: „Žmogus yra visa ko matas“). Tačiau, taikant tokį bendrafilosofinį požiūrį moralės sričiai, susidaro daug keblumų. Jeigu, pasak sofistų, visi yra lygūs tiesos atžvilgiu, tai niekas negali būti nei mokytojas, nei mokinys. Be to, jeigu žmogus prieina tam tikrą išvadą psichologine įtaiga, o ne racionaliai, tai ar gali jis tokiu atveju būti atsakingas už savo veiksmus ir ar gali tokie veiksmai būti

⁹ Sokrato ir sofistų diskusijos dėl prigimtinių ir konvencinio žmogaus problemų išdėstytos Platono dialoguose „Protagoras“, „Gorgijas“ (žr. *Платон. Сочинения в трех томах*, т. 1. М., 1968).

¹⁰ Ten pat, p. 318.

¹¹ Ten pat, p. 269.

pavadinti laisvais veiksmais. Ir pagaliau kategoriškas žmogaus privačios ir socialinės būties atskyrimas, žmogaus skirstymas į natūralų ir konvencinį prieštaravo pačiai tuometinės Graikijos socialinei realybei. Padidėjusi individo nepriklausomybė ir laisvė gentinio bendrumo atžvilgiu buvo ne individo laisvė apskritai, o valstybės piliečio laisvė. Giminei buvo priešpastatyta valstybė, polis. Būtent todėl senovės graikai buvo giliai įsitikinę, kad „nuo visuomenės dorovinės būklės priklauso politinių santykių tvirtumas, valstybės gerovė, visuomeninis progresas“¹².

Kaip tik dėl visų šių priešasčių sofistų etinei doktrinai ieško alternatyvos žymus senovės mąstytojas, etikos mokslų kūrėjas Sokratas.

Sokratas skiria du žmogaus įtikinėjimo metodus: 1) per jo protą, 2) per psichologinį poveikį, kuris gimdo nepagrįstus įsitikinimus. Būtent pastaruoju, anot jo, naudojosi sofistai. Tai neracionalus metodas, jį sudaro užuominos, apgaudinėjimas ir pan. O tikrasis pažinimas — ne vien įsitikinimas savo teisingumu, bet ir gilesnės esmės, skirtumų suvokimas.

Tiesa, priešpastatydamas savo idėjas sofistų pažiūroms, siekdamas atskirti tikrąjį pažinimą nuo netikrojo, Sokratas absoliutizuoja patį pažinimo vaidmenį žmonių gyvenime. Jis deda lygybės ženklą tarp pažinimo ir dorovės: pažinimo procesas ir moralinio tobulėjimo procesas iš esmės esąs vieningas. Kaip pažymi Aristotelis, Sokratui moralinės dorybės yra tam tikros pažinimo formos. Dvi prielaidos — „žinojimas yra dorybė“ ir „niekas neklysta tyčia“¹³ — nusako Sokrato požiūrį į moralės santykį. Sofistams gėris — tai tiesioginis jų siekimų, norų ir malonumų patenkinimas. O Sokratui tiesioginis įnorių patenkinimas dar nėra gėris žmogui¹⁴ (duoti vaikui tai, ko jis nori, nereiškia daryti gerai). Tiesa, čia kyla klausimas: kaip gali žmogus norėti to, kas jam yra blogis? Sokrato nuomone, jeigu žmonės daro ką nors negerai, tai yra tik intelektualinė klaida, o ne moralinis silpnumas. Platono dialoge „Protagoras“ Sokratas teigia, kad jeigu žmogus tikrai pažino, kas yra gėris ir kas — blogis, tai nėra jokios jėgos, kuri jį priverstų elgtis blogai¹⁵.

Siekdamas pažinti dorovės prigimtį, Sokratas susiduria su ta pačia problema, kaip ir sofistai, kad gentinių-patriarchalinių santykių irimas ardo ir ankstesnius žmonių socialinės veiklos vertinimo kriterijus. Todėl, siekdamas sudaryti nepriekaištingą prasių sistemą vertinamajam žodynui naujomis didesnės individų socialinės diferenciacijos sąlygomis, jis visų pirma iškelia universalių apibrėžimų ir loginės mąstysenos vaidmenį pažinimo procese.

Tiesa, pats Sokratas, keldamas įvairius moralės klausimus (pvz., ieškodamas definicijų tokioms sąvokoms, kaip gailestis, drąsa, teisingumas ir pan.), neduoda jį juos pozityvaus atsakymo. Sokrato tikslas buvo pa-

¹² Kalenda Č. Moralės vaidmuo antikinėje visuomenėje.— „Problemos“, 1972, 2(10), p. 15.

¹³ Платон. Сочинения, т. 1, с. 233.

¹⁴ Ten pat, p. 339.

¹⁵ Ten pat, p. 241.

žadinti žmogaus savęs pažinimą, kad jis būtų priverstas pripažinti savo paties nemokšišumą. Tad dorybė yra daugiau tikslas, negu rezultatas.

Bet kartu Sokratas suformuluoja pagrindinius filosofijos klausimus etikoje: kaip mes suprantame tas sąvokas, kurias vartojame, pasmerkdami ar pagirdami tam tikrą žmogaus elgesį? Kokie yra jų teisingos vartosenos kriterijai? Ar įprastinė vartoseną yra neprieštaringa? Aišku, jeigu mūsų moralės sąvokos yra sąvokos apskritai, tuomet turi būti ir jų vartojimo kriterijai. Turi būti jų vartojimo taisyklės — sociališkai nustatytos ir sociališkai apibrėžtos. Sofistų nuomonė, kad moralės žodžiams prasmė gali būti suteikta subjektyviai, anot Sokrato, yra neteisinga.

Sokrato pažiūrose galima įžvelgti idėją, kad žmonių moralės normos turi objektyvią prasmę. Nors jis iki galo dar neatskiria vertinimo sprendinių nuo faktinių, negatyvus jo dialogų metodas jau sugesti juoja tą skirtumą. Pavyzdžiui, visus mėginimus apibrėžti tokias etines sąvokas, kaip drąsa ar teisingumas, etiškai neutralių faktų terminais Sokratas atmeta. Vienas iš jo kaltinimų sofistams buvo tas, kad jų pažiūros nesiiskiria nuo minios pažiūrų, kad jie pataikauja miniai. Dorovė jam ne tik nesutampa su žmogaus norais, su jo elgesiu, bet netgi yra to elgesio vertinimo šaltinis. Tai jau moralės, kaip skirtingo nuo papročių socialinio reiškimo, pripažinimas. Kai moralė nesutampa su empirine tikrove, iškyla jos mokslinio aiškinimo problema. Sokratui žmonių norų objektas yra susijęs su tam tikra gėrio koncepcija, o gėrio koncepcija — su pažinimo procesu. Tai leidžia Sokratą laikyti etikos, kaip moralės mokslo, kūrėju Senovės Graikijoje.

Etinės problematikos iškilimas Senovės Graikijoje, kaip matome, nebuvo atsitiktinis arba vien pažinimo proceso, bet visų pirma socialinių santykių kitimo sąlygotas reiškinys.